

RICHARD CANTILLON: POČETAK SISTEMATSKE EKONOMSKE ANALIZE

Zvonimir BALETIĆ*)

I. Quesnay i Smith općenito se smatraju utemeljiteljima političke ekonomije kao znanosti, ali je već Marx utvrdio da su oni »izobilno crpli« iz Cantillonova¹⁾. Ali nisu bili jedini. I druga slavna imena ekonomista 18. stoljeća nalaze se na listi onih koji su u većoj ili manjoj mjeri crpli iz istog izvora. Među njima su Mirabeau, Cesare Beccaria, David Hume, Sir James Steuart, Antonio Genovesi, Condillac, Turgot i mnogi drugi. Prvi koji su korektno navodili izvor bili su fiziokrati, Condillac i Steuart, a Adam Smith tek spominje nekog »Cantillonova« u vezi s utvrđivanjem minimuma nadnica²⁾. Cantillonove ideje bezimeno su ušle u tuđe teorije i sisteme, a zagonetna figura njihova autora polako se gubila i padala u zaborav.

Kako se moglo dogoditi da Cantillonov *Essai sur la nature du commerce en général*, prva velika opća rasprava o ekonomiji, impozantna po svojoj strukturi, logičkoj konsistenciji i elegantnoj formulaciji, padne u zaborav, rasprava koja više od dvadeset godina prethodi Quesnayu, a više od četrdeset Smithu? Odgovor je u nevjerojatnom spletu okolnosti i tragičnoj sudbini njezina autora. Rasprava je pisana oko 1730. godine, a objavljena je 1755, dvadesetak godina poslije autorove smrti³⁾. U međuvremenu je u rukopisu kolala, vjerojatno u engleskoj i francuskoj verziji, tako da autori koji su rukopis poznavali nisu osjećali dužnost da ga uvijek korektno koriste. Kasnije, kad se Cantillonovo ime nepobitno povezalo s autorstvom *Eseja*, on je prešućivan, vjerojatno da se ne bi morao priznati i ranije uzeti »predujam«.

*) Viši naučni suradnik, Ekonomski institut Zagreb.

1) Karl Marx, *Kapital I*, Zagreb, 1947, str. 485.

2) A. Smith, *Bogatstvo naroda I*, str. 64.

3) Vidí o tome uvod u francusko izdanje Cantillonova *Eseja* (1952), koji se sastoji od priloga Alfreda Sauvyja, Amintorea Fanfanija, Anite Fage, Josepha Spenglera i Louisa Sallerona. Posebno vidí J. J. Spengler, »Richard Cantillon: First of the Moderns«, *Journal of Political Economy* 1954, str. 281—295, i 406—424.

Ne postoje sigurne informacije kada je rasprava napisana, ali budući da se u tekstu *Eseja* spominju događaji iz 1730. godine znači da *Esej* nije prije te godine bio završen. Louis Salleron smatra da je glavnina *Eseja* napisana 1720—21. Budući da postoji informacija da je sam Cantillon napravio i prijevod na francuski za potrebe svojih francuskih prijatelja, onda bi to vjerojatno moglo biti do 1732. godine prije njegova odlaska iz Pariza.

Vitalnost Cantillonova djela nije dopustila da ono posve odumre. Marx je bio prvi koji je uočio važnost *Eseja*⁴⁾, što svjedoči i njegova poveća bilješka u *Kapitalu*. Međutim, on ga nije obradio, kao što je učinio sa drugim ekonomskim piscima. Tako Marxova ocjena Cantillonova nije izazvala šire zanimanje. Tek je W. Stanley Jevons 1881. godine svojim oduševljenim člankom u *Contemporary Review*⁵⁾ otvorio proces rehabilitacije Cantillona. Taj su posao nastavili Henry Higgs, Robert Legrand, Wilhelm Kretzschmer, Gaëtan Pirou, Friedrich von Hayek, Bertrand Nogaro, Amintore Fanfani, Alfred Sauvy, Joseph Spengler i drugi⁶⁾. Povratak Cantillonu na mjesto koje mu pripada u razvoju povijesti ekonomske misli sigurno napreduje, ali uz veće otpore nego što bi trebalo očekivati. Ni ocjena tako priznatog autoriteta, škrtog na pohvalama, kao što je bio Alfred Marschall, da Cantillon troškove izdržavanja obitelji izračunava »na posve znanstveni način«, da *Esej* doista zasluži da se nazove »sistematskim«, da je »oštrouman i u nekim stvarima ispred svoga vremena«⁷⁾ nije bila dovoljna da se prevlada nepovjerenje koje prati svaku stvar koju, zbog bilo kojeg razloga, iznova treba dokazivati.

O životu Richarda Cantillona malo se zna⁸⁾; premda je to u velikom raskoraku sa njegovim podrijetlom, značenjem i ugledom koji je u svoje vrijeme imao. Podrijetlom je iz stare aristokratske obitelji, koja je držala dvorac Ballyheigue u grofoviji Kerry u Irskoj. Oko godine rođenja Richarda Cantillona ni danas nije sve razjašnjeno, iako su novija istraživanja, čini se, dala neke pouzdanije elemente. Jevons i Higgs datum Cantillonova rođenja stavljaju između 1680. i 1690. a J. Hone ga stavlja, prema jednoj kasnijoj genealogiji obitelji Cantillon, u 1697. godinu. Prema toj genealogiji on je jedan od dvojice sinova Philipa Cantillonova i Frances Garret Pierce. Prema istom izvoru, oženio se u Londonu sa Mary Ann Mahony, iz jedne bogate irske trgovačko-aristokratske obitelji, što potvrđuje i jedan drugi izvor⁹⁾.

Ništa se ne zna o njegovu djetinjstvu i dječastvu, kao ni školovanju. Prvi spomen o njemu odnosi se na 1716. godinu, kada je došao u Pariz, gdje se bavio bankarskim poslovima, vjerojatno kao poslovni partner svog strica, Sir Richarda, koji je u Parizu držao jednu banku.

⁴⁾ Najopširnija Marxova ocjena Cantillonova nalazi se u toj bilješci u prvom svesku *Kapitala* (str. 485). Nema sumnje da je Marx bio svjestan koliko je Cantillon važan za razvoj ekonomske znanosti.

⁵⁾ W. S. Jevons, »Richard Cantillon and the Nationality of Political Economy«, *Contemporary Review*, siječanj 1881. Članak je pretiskan u izdanju Cantillonova *Eseja* koje je priredio Henry Higgs (1891).

⁶⁾ Henry Higgs je ne samo priredio usporedno francusko i englesko izdanje Cantillonova *Eseja*, nego je pisac i dvije značajne studije o Cantillonu (*Economic Journal*, 1891; *Quarterly Journal of Economics*, 1892); Robert Legrand, *Richard Cantillon, un économiste précurseur des physiocrates*, Paris 1900; Gaëtan Pirou, *Le théorie de la valeur et des prix chez W. Petty et R. Cantillon, Revue d'histoire économique et sociale*, br. 4, 1911; F. von Hayek, *R. Cantillon, Abhandlung über die Natur des Handels in Allgemeinen*, Jena 1931; B. Nogaro, *Un grand précurseur: Richard Cantillon*, Pariz 1946; A. Fanfani, *Dal mercantilismo al liberalismo. Le ricerche di R. Cantillon sulla ricchezza delle Nazioni*, Milano 1936; R. Hysse, *Richard Cantillon, Financier to Amsterdam*, *The Economic Journal*, Vol. 81, prosinac 1971; osobito je vrijedan, spomenuti predgovor francuskom izdanju *Eseja* (1952) su priložom više autora, kao i navedena rasprava J. J. Spenglera (1954).

⁷⁾ A. Marshall, *Principles of Economics*, MacMillan 1961, str. 469. i 625.

⁸⁾ Prikaz Cantillonova života dat je uglavnom prema Anita Fage, »La vie et l'oeuvre de Richard Cantillon (1697—1734)«, u *R. Cantillon, Essai sur la nature du commerce en général*, Pariz, INED, 1952, te J. J. Spengler, op. cit., budući da ta dva rada uglavnom sumiraju sva ranija biografska istraživanja Cantillonova.

⁹⁾ Iako A. Fage smatra godinu rođenja 1697. definitivno utvrđenom, neke sumnje i dalje su ostale, tako da J. J. Spengler i dalje u *International Encyclopedia of the Social Sciences* (1968) daje 1680. godinu kao približnu godinu rođenja.

Godine 1717. Cantillonu je umro stric, ostavljajući iza sebe velike dugove. Mladi Richard je pristao namiriti stričeve vjerovnike i uspješno je nastavio bankarski posao. Pored bankarstva trgovao je vinom, svilom i bakrom. U Parizu se upoznao s Johnom Lawom, ali se nije slagao s njegovim monetarnim koncepcijama, što mu je donijelo oštro neprijateljstvo Lawa. Predviđajući slom Lawovog »sistema«, on je poduzeo odgovarajuće mjere da iz njega izvuče koristi. Bio je jedan od glavnih korisnika sloma »sistema«, do kojeg je došlo 1720. Time se veoma obogatio, ali na sebe navukao bijes francuskih vlasti. Zato je 1720. pobjegao iz Pariza, putujući mnogo po Evropi. Godine 1729. vraća se u Pariz, gdje ostaje do 1732. Zatim prelazi u Utrecht i Bruxelles, te 1734. u London. 13. svibnja 1734. ubijen je u svom londonskom domu. Ubio ga je vlastiti kuhar kojeg je Cantillon neposredno prije toga bio otpustio, a zatim je podmetnut požar koji je uništio i sve Cantillonove spise. Cantillon je iza sebe ostavio veliku imovinu u raznim zemljama i poslovima, oko čega se dvadesetak godina vodila ostavinska rasprava.

To je gotovo sve što se o Cantillonu zna. Mnoga razdoblja njegova života ostala su potpuno nerazsvjetljena, a posebno njegova ličnost i znanstveni rad. Svjedočanstva su uglavnom iz druge ruke, a sam Cantillon očividno nije volio velik publicitet. Mirabeau ga opisuje kao genijalnog čovjeka, radina, poslovna, precizna, sistematična, plemenita, erudita nezavisna duha i kozmpolitskih sklonosti. Po vjerskoj pripadnosti bio je katolik, kao i cijela njegova obitelj, ali je bio vjerski krajnje tolerantan i vjerska pitanja praktički ga nisu zanimala, osim u mjeri u kojoj su imala nekog ekonomskog značenja¹⁰⁾.

Essai sur la nature du commerce en général (Esej o prirodi trgovine uopće) objavljen je 1755. bez imena autora i sa naznakom da je preveden s engleskog. To je jedino djelo koje je, barem koliko se zna, ostalo od Cantillonova. Sam Cantillon često spominje statistički dodatak djelu, ali žalost on se nije sačuvao. Međutim, već po rezultatima koje spominje u tekstu *Eseja*, jasno je da se radilo o izvanredno zanimljivim podacima i računima.

Oko samog objavljivanja *Eseja* ostale su mnoge stvari i do danas nerazjašnjene. Nejasno je zašto je djelo objavljeno anonimno tek dvadeset i jednu godinu nakon autorove smrti; tko ga je objavio i gdje i zašto na francuskom. Na samoj naslovnoj strani knjige naznačeno je da je izdana u Londonu kod Fletcher Gylesa, ali su naknadna istraživanja stavila u sumnju točnost navoda. Nije isključeno da je djelo objavljeno u Francuskoj. Isto tako je naznačeno da se radi o prijevodu s engleskog, ali ni taj navod nije posve siguran, a posebno se ne zna tko ga je preveo. Po svjedočanstvu Mirabeaua djelo je, navodno, napisano na engleskom, ali ga je sam autor preveo na francuski za potrebe nekih svojih francuskih prijatelja. Ali dok je francuski prijevod bio u posjedu Mirabeaua, Postlethwayt je uključio u svoj *Universal Dictio-*

¹⁰⁾ Tako npr. ustaje protiv velikog broja blagdana kod katolika te postojanja projskih redova u katoličkoj crkvi. Smatra, osim toga, da su zemlje koje su prihvatile protentatizam postale jače i da je prognoza hugenota za Francusku bio ekonomski štetan. Tu se naziru neke ideje koje je kasnije razvio M. Weber o vezi između protestantizma i kapitalističkog duha. *Essai*, str. 92—94.

nary¹¹⁾ velike dijelove *Eseja*, pa se ne zna odakle je tekst uzео. Englesko izdanje sadrži mnoge podatke, kojih u francuskom izdanju nema, ali je moguće, kao što je Marx zapazio, da se ipak radi o preradi, uz neke dopune, francuskog izdanja¹²⁾. Ova pitanja ostaju i dalje bez sigurnog odgovora, a francusko izdanje od 1755. služilo je kao izvorni tekst za kasnija izdanja i sve prijevode na druge jezike. Isto tako se može pouzdano tvrditi da je *Esej* otpočeo svoju znanstvenu ulogu i utjecaj znatno prije nego što je bio objavljen.

II. Cantillonov *Esej* predstavlja prvi sistematski pokušaj da se izloži cjelina ekonomskog znanja odvojeno od pitanja politike i morala, pa čak i od ekonomske politike. On je prva velika ekonomska rasprava pisana u pozitivističkom duhu. Ne samo da iza Cantillonova analitičkog pokušaja ne stoji nijedan konkretni državni interes ili neposredni interes neke grupe, kao što je inače bilo pravilo s ekonomskom literaturom njegova vremena, nego on, kad ga analitička razmatranja dovedu do ruba političkih problema, svijesno odbija da ulazi u njihovo razmatranje ističući da ona ne spadaju u njegov predmet¹³⁾. Osim toga Cantillon svoj predmet općenito, »en général«, tj. teorijski razmatra i zanimaju ga samo ono što ima opću važnost. Odbija razmatranje pojedinih detalja da ne bi svoje izlaganje »nepotrebno zamrsio«. Ni jedan ekonomski pisac prije njega ne kreće se na tako visokom stupnju apstrakcije¹⁴⁾. Ali to ne znači da ga neposredne činjenice života nisu zanimala. On je bio uporan i sistematičan sakupljač i analitičar činjenica, u najboljoj tradiciji empirijskih istraživanja¹⁵⁾, što potvrđuju podaci koje iznosi, a izglubljeni statistički dodatak sadržavao je mnogo više. On iznosi samo one podatke i ulazi u razmatranje samo onih pojedinosti koje služe kao ilustracija općih načela ili koje izgledaju kao da tim načelima protivurječe. U kojoj je mjeri Cantillon svjestan metodoloških problema znanosti koja za predmet ima empirijske činjenice svjedoči i ova njegova izjava: »Moj predmet ne dopušta mi da ulazim u posljedice tih slučajnih uzroka, ja se uvijek ograničavam na to da jednostavno gledam trgovinu zbog bojazni da ne zamrsim svoj predmet, koji je ionako suviše zamršen zbog mnoštva činjenica koje u njega ulaze«¹⁶⁾. Svijesno apstrahiranje da bi se došlo do jasnih i jedno-

stavnih teorijskih relacija, nije Cantillonu smetalo da naglasi primarnu važnost obrade činjenica života. Njegova izjava da »nema oblasti znanja u kojoj postoji tolika opasnost da se čovjek prevvari koliko u oblasti računa, kada se dopusti da se vodimo maštom, dok nema pouzdanije oblasti znanja od one kada nas vodi iscrpno poznavanje činjenica«¹⁷⁾ mogla bi slobodno biti motto ekonometriji. Da se i ne zna za postojanje njegovih ekonometrijskih istraživanja u izglubljenom statističkom dodatku, on bi i dalje zasluživao naziv ekonometričara, koji mu je dao Schumpeter¹⁸⁾. Ali ekonomska teorija je ipak njegovo pravo područje.

Osim toga Cantillonova postupnost u istraživanju od jednostavnijih odnosa proizvodnje, lokacije i raspodjele do monetarnih problema i problema vanjske trgovine, od pretpostavke izolirane države do njezinog uključivanja u odnose međunarodne razmjene, razlikovanje kratkog i dugog roka¹⁹⁾, isticanje stohastičkog karaktera općih ekonomskih relacija²⁰⁾ itd. dovoljno jasno pokazuju njegova posve moderna gledanja na karakter, doseg i ograničenost ekonomske analize. Taj aspekt njegova rada, koji je ekonomskom istraživanju prvi put dao sistematičnost i čvrste metodološke osnove, izdvojivši ekonomski fenomen iz cjeline društvenog zbivanja, za razvoj ekonomske znanosti učinio je vjerojatno više nego svi ostali. Nimalo nije čudno da sva važnija ekonomska djela iz razdoblja koje neposredno slijedi objavljivanju Cantillonovu *Eseju* imaju sličan sistematski oblik — Quesnaya, Steuarta, Turgota, Beccarije i Smitha (da navedemo najvažnije).

Naravno, ni Cantillon nije bio bez učitelja i uzora. Prvi i najočividniji je Sir William Petty. Cantillon je poznavao Pettyjev rad i svakako je od njega mnogo naučio²¹⁾. Mnoge Pettyjeve ideje našle su svoje mjesto u Cantillonu, i sam Cantillon ne prešućuje Pettyju svoj dug, ali ipak postoji bitna razlika između Pettyja i Cantillona ne samo u pojedinim točkama ekonomske teorije nego još više u načelnom pristupu Pettyjeva robustna neposrednost, usmjerenost na praktične probleme ekonomskog stanja i politike svoje zemlje, nesistematičnost, u živom su kontrastu prema Cantillonovoj metodičnosti, hladnoj objektivnosti, odvojenosti od političkih i moralnih problema. Dok su u Pettyja teorijska razmatranja uvijek samo dio analize konkretnog problema, ili u najboljem slučaju sporadične digresije, u Cantillonu *Eseju* teorijska namjera sebi podvrgava sve, svaka riječ ima teorijsku ulogu. Sva-ka Cantillonova izjava nužno pretendira na teorijsku vrijednost, a u Pettyja nije uvijek jasno koju važnost je davao pojedinoj teorijskoj izjavi i kako se ona uklapa u njegovu cjelovitu sliku. U Pettyja cjelo-

¹¹⁾ M. Postlethwayt u knjizi: *A Dissertation on the Plan, Use and Importance of the Universal Dictionary of Trade and Commerce* uključio je doslovno oko 6.000 riječi iz Cantillonova *Eseja*. Knjiga je izdana 1749. godine, dakle šest godina prije objavljivanja *Eseja*. Malo je vjerojatno da se služio rukopisom koji je bio u posjedu Mirabeaua, pa se pretpostavlja da su još u to vrijeme postojala barem dva primjerka rukopisa. Sama činjenica da se je Cantillonov tekst mogao neposredno prenijeti u rječnik, govori o njegovom stilu i preciznosti.

¹²⁾ Vidi: K. Marx, *Kapital I*, str. 485.

¹³⁾ Pitanje koje ne spada u moj predmet je da li više vrijedi imati veliki broj siromašnih i slabo izdržanih stanovnika, ili manji broj u većem blagostanju. »Nije moj predmet da objašnjavam razloge ministara da odjednom smanjuju vrijednost kovanog novca, niti razloge koje su ih prevarili u projektu povećanja iz 1726.« *Essai*, izdavač H. Higgs, London 1959, str. 84. i 294. Francuski tekst nalazi se na parnim stranama.

¹⁴⁾ »Nema potrebe rezonirati o stvari koja se vidi u činjenicama i u praksi«, *Essai*, str. 256. Ova izjava kao da nagovještava Marxovu misao da bi svaka znanost bila suvišna ako bi se bit stvari i njihov javni oblik neposredno poklapali.

¹⁵⁾ Prema Mirabeauovom zapisu on je bio neumoran u stjecanju znanja. »I najmanja prilika da se stekne znanje ili provjeri račun činila ga je da ide s kraja na kraj... U svojim putovanjima sve je htio iskoristiti, na polju mjerio je kakvoću zemlje, kušao okus, pravio bilješke i jedan matematičar kojeg je stalno vodio sa sobom sve je navečer u konačnu redigirao.«

Citat prema »Note liminaire« u francuskom izdanju *Essai* od 1952, str. LXX.

¹⁶⁾ Higgs, *Essai*, str. 264.

¹⁷⁾ *Ibid*, str. 132.

¹⁸⁾ J. A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb 1975, sv. I, dio II, glava 4. Ipak naziv »ekonometričar« je suviše jednostran za Cantillona, jer je on prije svega teoretičar.

¹⁹⁾ Vidi: *Essai*, str. 232—234, 258, i 278.

²⁰⁾ Proporcija (između zlata i srebra u optaćaju) često zavisi od ljudske fantazije: tržišno pogađanje odvija se grubo a ne geometrijski. Međutim, ne vjerujem da se može zamisliti jedno drugo pravilo da se do nje dođe osim ovog (tržišne cijene); barem mi u praksi znamo da ovo pravilo odlučuje, jednako kao i u oijani i vrijednosti svake druge stvari«, *Essai*, str. 276—78.

²¹⁾ O Sir Williamu Pettyju vidi u S. Stampar, *Ekonomisti 17. i 18. stoljeća*, *Kultura*, Zagreb 1952; C. H. Hull, *The Economic Writings of Sir William Petty* (2 sv.), Cambridge 1899; E. A. J. Johnson, *Predecessors of Adam Smith*, New York, Prentice-Hall 1937, a posebno o odnosu Pettyja i Cantillona, J. A. Schumpeter, *Op. cit.*, sv. I, str. 180—184.

vite slike još nema, postoje samo njezini elementi, a cjelina je data samo implikacijom. U Cantillonu primarna je cjelina, čvrsta i strukturirana, koja svakoj pojedinoj izjavi daje njezinu posebnu funkciju. Schumpeter kaže: »Što Petty nije uspio učiniti — ali za što je pružio gotovo sve bitne ideje — leži završeno pred nama u Cantillonovu *Eseju*«²³⁾. Kada bi upravo i tako bilo, zar bi Cantillonova zasluga bila mala? Napraviti makar i od tuđih ideja elegantni i konsistentan sistem nikako nije mala stvar, a pretpostavlja uz to barem još jednu vrlo važnu vlastitu ideju — kako praviti sistem. Detaljna analiza pokazuje da je Cantillon imao i drugih vlastitih ideja, pa njegov dug Pettyju ne bismo smjeli precjenjivati.

Cantillon je poznavao i druge ekonomske pisce svog vremena. On izričito još spominje Davenanta, Lockeja, Kinga, Vaubana i autora *Etat de la France* (vjerojatno Boisguillebert), ali je morao poznavati i Savaryja, Lawa, Northa, Mandevillea i druge. Posebno je važan Boisguillebert, jer se čini da su neki Cantillonovi pogledi veoma slični Boisguillebertovim. Naglašavanje važnosti poljoprivrede Cantillon je mogao preuzeti od Boisguilleberta i svakako predstavlja važan razvojni korak između Boisguilleberta i fiziokrata. Boisguillebertova moralna indignacija i ogorčenje francuskom ekonomskom politikom Cantillonu su, međutim, posve strani.

Engleska i francuska politička ekonomija razvijale su se različitim putovima i bez jačeg međusobnog utjecaja. Cantillon je, međutim, u svom djelu sintetizirao najbolje tradicije i jedne i druge. Ne radi se samo o poznavanju odnosne engleske i francuske literature, nego o dobrom poznavanju ekonomskog stanja i razvojnih problema ovih dviju zemalja. Primjerice, njegovo isticanje primarnosti poljoprivrede, strano svakom engleskom piscu, ne mora biti posljedica Boisguillebertovog utjecaja, koliko spoznaje o odlučnoj važnosti poljoprivrednog razvoja za uklanjanje snažne strukturne disproporcije koja je kočila dalji ekonomski napredak Francuske. Čitanje Boisguilleberta moglo je biti samo poticaj za vlastito razmišljanje. Cantillonovo poznavanje ekonomskih prilika u evropskim zemljama, koje je iz *Eseja* vidljivo, bila je pretpostavka za opći karakter njegove teorije, a u tome i za prevladavanje suprotnosti engleske i francuske teorijske tradicije.

Marx je već uočio činjenicu da je Cantillon, kao i Petty, još uvijek bio pod utjecajem feudalne strukture društva, i da mu je analiza kapitalističkih odnosa zavijena u feudalnu ljušturu koje su se oni postepeno oslobađali²⁴⁾. To je točno, ali to vrijedi i za fiziokrate, koji su pisali tridesetak godina kasnije. Za jednog pozitivistički orijentiranog pisca, kao što je bio Cantillon, teško je drugačije i moglo biti, jer je on doista imao pred očima kapitalistički još nedovoljno izdiferenciranu privredu. No ta zamjerka odnosi se prvenstveno na Cantillonovu teoriju vrijednosti²⁵⁾, dok je u nekim drugim stvarima on učinio važan napredak i u odnosu na Pettyja u smislu adekvatnijeg definiranja kategorija kapitalističke privrede, u čemu ni fiziokrati nisu otišli dalje.

²³⁾ Schumpeter, *ibid.*, str. 180.

²⁴⁾ Marx, *Kapital* III, str. 721: *Teorije o višku vrijednosti*, sv. I.

²⁵⁾ Marx je razmatrao razvoj ideje viška vrijednosti pa su drugi teorijski aspekti ostali u sjeni njegova tretiranja viška vrijednosti.

III. Cantillon svoj *Esej* započinje definicijom bogatstva. »Bogatstvo su, kaže on, hrana, robe i ugodnosti života«²⁶⁾. Ovom definicijom on izražava bitno novi pristup ekonomskom istraživanju, jer u središte istraživanja stavlja realnost proizvodnje i upotrebe materijalnih dobara i usluga, za razliku od merkantilističkog gledanja, po kome su bogatstvo samo plemeniti metali. Ovdje se nazire utjecaj Boisguilleberta²⁶⁾, možda i nekih drugih pisaca, jer definicija nije potpuno nova, ali je nova stvarna i metodološka važnost koju joj on pridaje. Istina, on se povremeno približava merkantilističkom gledištu da »komparativnu veličinu« država određuju prvenstveno njihove zalihe plemenitih metala²⁷⁾, ali ne da bi ga potvrdio koliko da mu dade drugačiji smisao koji nije sporan. »Ono što, čini se, određuje komparativnu veličinu država to su zalihe s kojima raspoložu, iznad godišnje potrošnje, kao što su skladišta platna, rublja, žita itd. za potrebe u nerodnim godinama ili u slučaju rata. A budući da zlato i srebro mogu uvijek sve to kupiti čak i od državnih neprijatelja, prave su zalihe države zlato i srebro, čija veća ili manja stvarna količina nužno određuje komparativnu veličinu kraljevstava i država«²⁸⁾. Prema tome prednost zlata i srebra je u njihovoj većoj likvidnosti od zaliha drugih proizvoda, ali su materijalni potrošni proizvodi, a ne novac kao takav, ipak krajnji cilj.

Izvor bogatstva je zemlja i rad. »Zemlja je izvor ili materija iz koje se izvlači bogatstvo, rad ljudi je oblik koji ga proizvodi«²⁹⁾, tvrdi Cantillon, parafrazirajući sličnu misao Pettyja³⁰⁾. Dakle, postoje dva izvorna proizvodna faktora — zemlja i rad. Zemlja daje, odnosno proizvodi predmet, materiju za ljudski rad, a rad je ona sila koja taj predmet oblikuje. Rad je kao i u Williama Pettyja aktivno načelo proizvodnje. Cantillon odmah dodaje da »rad ljudi daje oblik bogatstva svemu tome (prirodnim predmetima)«³¹⁾. Rad dakle nije samo sila koja daje fizički oblik predmetima, on im daje »oblik bogatstva«, tj. smisao u odnosu na ljudske potrebe.

Cantillonova teorija proizvodnje je veoma jednostavna i naslanja se na srednjevjekovnu koncepciju po kojoj je proizvodnja prisvajanje ljudskim radom darova božjih (odnosno darova prirode). Proizvedena sredstva koja služe u proizvodnji, kapital, ovdje se još ne pojavljuju, ali naglašavanje aktivne uloge rada već znači odvajanje od srednjevjekovne koncepcije. Mala primjena proizvedenih sredstava u proizvodnji u Cantillonovo vrijeme, osobito u obliku kapitala, još nije omogućavala da se shvati njihova samostalna uloga, odvojena od rada. Sredstva se još shvaćaju kao elemenat rada.

²⁶⁾ *Essai*, str. 2.

²⁷⁾ »Na temelju te nepobitne istine vidimo, da za pojam bogatstva treba još koješta drugo osim posjedovanja velikih imanja i vrlo velikih količina dragocjenih kovina, jer imajući sve to posjednik može bijedno propasti, ako, na primjer, zemlja nije obrađena. Isto tako on propada, ako se dragocjene kovine ne mogu mijenjati za prijevke životne potrebe, kao što su hrana i odjeća, bez kojih nitko ne može biti. Samo njih moramo smatrati bogatstvima...«. P. P. de Boisguillebert, *Rasprava o prirodi bogatstva, novca i poreza*, u S. Stampar: *Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća*, str. 278.

²⁸⁾ *Essai*, str. 88—90; 184.

²⁹⁾ *Ibid.*, str. 88—90.

³⁰⁾ *Essai*, str. 2.

³¹⁾ »Rad je otac i aktivni izvor bogatstva, kao što je zemlja mati«. W. Petty, *Rasprava o porezima i kontribucijama*, u S. Stampar, Op. cit., str. 240.

³²⁾ *Essai*, str. 2.

Ali dok Cantillon ne pridaje nezavisnu važnost proizvedenim sredstvima proizvodnje, on posebnu pažnju obraća na način organizacije proizvodnje i na ulogu pojedinih socijalnih grupa u njoj. On polazi od temeljnog načela da je broj radnika, obrtnika i drugih zanimanja u jednoj državi proporcionalan potrebi koja za njima postoji³²⁾. Samo su vlasnici zemlje nezavisni, jer oni odlučuju o načinu upotrebe zemlje³³⁾. Ali vlasnici zemlje imaju potrebu za drugim ljudima da bi mogli zemlju obrađivati, jer vrijednost zemaljskih proizvoda zavisi od rada na zemlji i od njihove daljnje prerade. Ali vlasnici zemlje raspolazu i upravljaju proizvedenim dobrima. Zato u jednoj državi »sve prvenstveno zavisi od raspoloženja, običaja i načina života vlasnika zemlje«³⁴⁾. Vlasnici zemlje ne samo da mogu slobodno odlučivati o upotrebi zemlje, nego još veći utjecaj na strukturu proizvodnje i zanimanja imaju preko formiranja strukture potrošnje. Zemljovlasnik ne raspolaze čitavim proizvodom sa zemlje nego samo jednim dijelom (jednom trećinom) ali on je glavni akter promjena u potrošnji. »Težaci i obrtnici koji žive iz dana u dan, svoj način života mijenjaju samo po nuždi«³⁵⁾. Samo vlasnici zemlje raspolazu tolikim dohotkom, da mogu u značajnoj mjeri mijenjati svoje potrošne navike. Ako neki bogati zakupnici, obrtnici-poslodavci ili drugi poduzetnici mijenjaju svoje izdatke i potrošnju, oni uvijek imaju za uzor feudalnu gospodu i vlasnike zemlje³⁶⁾.

Cantillon je dakle uočio vrlo usku vezu između potreba, koje se izražavaju preko potrošnje, s jedne strane, i proizvodnje i strukture zanimanja, s druge strane. Isto tako dobro zapaža da značajnije promjene u strukturi potrošnje ne dolaze od onog dijela dohotka koji služi zadovoljenju nužnih potreba, kao ni od onih slojeva čija se potrošnja kreće na toj razini, nego od onog dijela dohotka koji služi zadovoljenju potreba, koje proizlaze iz viših zahtjeva i mašte i od onog sloja ljudi koji s tim dohotkom raspolazu. Zato vlasnicima zemlje i daje središnju ulogu u formiranju strukture potrošnje, a preko nje i proizvodnje. Zanimljiva je i njegova misao da zemljovlasnici, kao najbogatija i socijalno najuglednija skupina utječu i na model potrošnje drugih bogatijih skupina, što predstavlja začetak mnogih modernijih razmatranja o demonstracionom afektu i socijalnoj funkciji potrošnje.

U svojoj analizi proizvodnje Cantillon ide i znatno dalje naglašavajući činjenicu da »kolanje i razmjenu hrane i roba, kao i njihovu proizvodnju u Evropi vode poduzetnici i na vlastiti rizik«³⁷⁾. Tih poduzetnika ima različitih vrsta: zakupnici koji za određenu sumu novca zakupljuju zemlju od zemljovlasnika, majstori-obrtnici koji drže pomoćnike ili plaćaju radnike, prijevoznici, trgovci na veliko i na malo, manufakturalisti različitih proizvoda, slobodne profesije itd. Neki za svoj posao moraju imati kapital (fond), a neki ne moraju³⁸⁾. Jedni za pošljavaju druge da za njih rade, a drugi obavljaju posao vlastitim

³²⁾ *Essai*, dio 1, gl. 9.

³³⁾ *Essai*, 1, gl. 12.

³⁴⁾ *Essai*, str. 46.

³⁵⁾ *Essai*, str. 62.

³⁶⁾ *Ibid.*

³⁷⁾ *Essai*, 1, gl. 13.

³⁸⁾ *Essai*, str. 52.

radom. Ono što je njima svima zajedničko to je da rade u neizvjesnosti i na vlastiti rizik (*avec incertitude et au hazard*). Tako Cantillon dolazi do općeg pojma poduzetnika, koji u njegovom sistemu ima središnju ulogu, unatoč važnosti koju priznaje zemljovlasniku, jer njegov predmet istraživanja nije feudalna agrarna privreda, nego trgovina u najširem smislu riječi, tj. poduzetnička privreda. Termine poduzetnik i trgovac Cantillon ponekad upotrebljava kao sinonime, a ponekad termin trgovac upotrebljava u užem smislu. Poduzetnik u njega uvijek ima široko značenje. To je čovjek koji »kupuje po utvrđenoj cijeni prema mjestu gdje kupuje da bi prodavao po neizvjesnoj cijeni«³⁹⁾. Definicija je izvanredna ne samo po preciznosti i kratkoći nego i po općem karakteru. Svi oni koji rade za fiksnu nadnicu ili plaću nisu poduzetnici. Razlikovanje između sitne robne proizvodnje i kapitalističke robne proizvodnje ovdje još nije provedeno, jer predujam kapitala još nije uveden kao kriterij razlikovanja, iako Cantillon vidi razliku između samostalnog radnika, obrtnika i sl. i velikog trgovca i manufakturniste, ali ih svejedno podvodi pod isti pojam poduzetnika.

Cantillon razlikuje tri društvene klase: zemljoradnike, poduzetnike i ljude s plaćom. Ova posljednja klasa obuhvaća raznovrsne slojeve kako po društvenim funkcijama tako i po rangu. Tu spadaju od najviših državnih i vojnih službenika do manufakturnih radnika i težaka. Zaključak ovih njegovih razmatranja je slijedeći: »Utvrdjujem dakle kao načelo da su samo zemljovlasnici u jednoj državi prirodno nezavisni; da su svi drugi staleži zavisni bilo kao poduzetnici ili plaćenici i da se sva razmjena i opticaj u državi vrši posredstvom poduzetnika«⁴⁰⁾.

Koje su prednosti koje proistječu iz organizacije ekonomskog života na načelu poduzetništva? Da bi odgovorio na ovo pitanje Cantillon konstruira dva alternativna modela za potrebe komparativne analize. On jasno uviđa da svaki ekonomski sistem mora zadovoljavati neke društvene potrebe i obavljati neke opće funkcije, ali da različiti sistemi mogu dovesti do približno jednakog rezultata. Jedan njegov model gradi se na pretpostavci jedinstva vlasništva i upravljanja, dok drugi uzima za pretpostavku da je vlasništvo odvojeno od upravljanja i da je upravljanje povjereno samostalnim poduzetnicima. Tako on polazi od apstrakcije jedinog vlasnika jedne velike zemlje (koja je jedina u svijetu — ideja izolirane države!), koji može sam da upravlja obradom svoje zemlje⁴¹⁾. U tom slučaju on bi morao jedan dio zemlje namijeniti proizvodnji žita za svoje potrebe i potrebe svojih radnika, obrtnika i nadglednika, jedan drugi dio za prehranu stoke za rad i proizvodnju odjeće i hrane, prema načinu na koji želi uzdržavati one koji za njega rade, te mora jedan dio zemlje upotrebljavati za svoje želje (parkove, vrtove, voćnjake, vinograde, pašnjake za konje kojima se sam služi itd.)⁴²⁾.

Ali da bi »izbjegao toliko briga i nepravilika« vlasnik zemlje može ugovoriti sa nadglednicima svojih radnika da im prepusti jedan dio

³⁹⁾ *Essai*, str. 50.

⁴⁰⁾ *Essai*, str. 56.

⁴¹⁾ *Essai*, 1, gl. 14. Radi se doista o visoko apstraktnom teorijskom modelu, koji suručemo kasnije dosta često (Thünen, Barone i drugi).

⁴²⁾ Marxove napomene o općim ekonomskim zakonitostima u pismu Kugelmannu i u *Kritici Gotskog programa*, kreću se na sličnom nivou apstrakcije.

zemlje i da im ostavi brigu za uzdržavanje radnika. Nadglednici tako postaju zakupnici, koji svojim radnicima prepuštaju dio proizvoda koji su dobivali ranije od vlasnika zemlje. Isto tako nadglednici obrtnika postaju njihovi poslodavci, a sami obrtnici plaćeni radnici koji se plaćaju po vremenu ili po komadu. Cijene pojedinih proizvoda vlasnik određuje tako da svi sačuvaju prednosti koje su i ranije imali⁴³⁾.

Tako će nadglednici postati poduzetnici i »apsolutni gospodari onih koji rade pod njihovim vodstvom i koji će voditi veću brigu i imati više zadovoljstva radeći tako za svoj račun«⁴⁴⁾. Ali ipak, kaže Cantillon, svi stanovnici te zemlje uzdržavat će se kao i prije i prema tome svi dijelovi zemlje upotrebljavat će se kao i ranije. Jer, ako bi neki poduzetnici proizvodili nekog proizvoda više nego ranije, onda bi nastao višak tog proizvoda, cijene bi pale i oni ne bi mogli platiti ugovorenu rentu zemljovlasniku. Budući da poduzetnici uvijek vode brigu da proizvode ono što donosi najveću cijenu na tržištu, oni će slijedeće godine proizvoditi manje onog proizvoda kojeg je ove godine bilo previše, a više onog proizvoda kojeg je bilo premalo. Ako bi i slijedeće godine nastala obrnuta situacija, oni će opet mijenjati iz godine u godinu upotrebu zemlje (strukturu proizvodnje) dok se proporcije proizvoda ne usklade s potrošnjom stanovništva. Oni neće mijenjati tu strukturu, osim ako ne predviđaju značajnu promjenu potrošnje⁴⁵⁾.

Ova dva modela zapravo opisuju u rudimentarnom obliku centralno-plansku i tržišnu privredu. Fundamentalni zaključak koji Cantillon izvodi doista je epohalan i bitan za shvaćanje ekonomskog sistema i njegovih granica, naime da i jedan i drugi model u krajnjoj liniji moraju dati isti rezultat. Prednost tržišnog sistema ipak vidi u tome da se vlasnik zemlje (centralni planer u prvom modelu) oslobađa brige i teškoće da upravlja svim detaljima, dok poduzetnici nalaze prednost u tome da rade za svoj račun i s više zadovoljstva i pažnje. U vrijeme kada je Cantillon pisao, bio je to važan i originalan argument za slobodu trgovine, a protiv državnih propisa i ograničenja u poljoprivredi ili u manufakturi. Da Cantillon nije mislio da su ovi modeli posve apstraktni svjedoči i njegova izjava: »Zakupnici u Evropi izgleda da odgovaraju nadglednicima poljoprivrednih robova u drugim zemljama, a majstori-obrtnici, koji zapošljavaju više pomoćnika, nadglednicima robova-obrtnika«⁴⁶⁾.

Iz općeg pojma poduzetnika Cantillon tako izdvaja one koji proizvode tuđim radom i prema tome pojam kapitalista u doslovnom smislu nije mu bio nepoznat, iako ga on ne definira predujmom kapitala, nego njegovom funkcijom u organizaciji proizvodnje.

Razvijajući implikacije svoja dva modela Cantillon ide i dalje pokazujući da i u tržišnom sistemu zemljovlasnik zadržava funkciju centralnog planera i da on i u ovom sistemu može ostvariti ciljeve koje želi. S jedne strane on određuje uvjete zakupa zemlje kao i cijene proizvoda. On je ne samo vlasnik zemlje nego veličinom svojeg do-

⁴³⁾ *Essai*, str. 58.

⁴⁴⁾ *Essai*, str. 60.

⁴⁵⁾ Ovo razmatranje implicira dobro poznavanje odnosa ponude, potražnje i cijena.

⁴⁶⁾ *Essai*, str. 36.

hotka glavni je akter promjena u strukturi potrošnje. Vlasnik zemlje ne mora da se miješa u sve pojedinosti upravljanja i organizacije ekonomske aktivnosti, a ipak može da joj daje smjer i određuje strukturu. Promjene potrošnje i promjene cijena određene su promjenama želja i načina života zemljovlasnika. »Kako su promjene potrošnje prvenstveno određene njihovim (zemljoposjednika) načinom života, cijene koje oni nude na tržištu određuju sve promjene koje zakupnici čine u korištenju i upotrebi zemljišta«⁴⁷⁾.

Ova razmatranja, makar se odnose na nerazvijenu i pretežno agrarnu privredu, lako se dadu generalizirati i zvuče posve moderno, u svjetlu modernih rasprava o tržišnoj i planskoj privredi, o centralnom planiranju i decentralizaciji. Cantillonov zaključak, da je i u tržišnoj privredi, pod određenim uvjetima, moguće centralno usmjeravati privredni razvitak, doista je zaključak koji ide daleko ispred spoznaje i praktičnih potreba njegova vremena⁴⁸⁾.

IV. Cantillon jasno razlikuje cijenu i vrijednost proizvoda. I drugi ekonomisti prije njega su pravili tu razliku, ali on na njoj insistira jače od ostalih. Iako ponekad govori o »cijeni ili vrijednosti« u istom mah, a ponekad o »cijeni i vrijednosti« iz njegova izlaganja jasno izlazi da su to različite stvari. Vrijednost stvari (unutrašnja vrijednost — *valeur intrinseque*) nikad se ne mijenja i određena je količinom proizvoda zemlje i količinom i kvalitetom rada, koje su bile potrebne za njezinu proizvodnju. »Cijena ili unutrašnja vrijednost stvari mjera je količine zemlje i rada koji ulaze u njezinu proizvodnju, uzimajući u obzir plodnost ili proizvod zemlje i kvalitetu rada«⁴⁹⁾. Ali cijena i vrijednost poklapa se samo u »prirodnom i jednoličnom stanju« društva⁵⁰⁾, ali se često događa da se robe ne prodaju na tržištu po unutrašnjoj vrijednosti, nego tržišna cijena »zavisi od raspoloženja i želja ljudi, kao i od njihove potrošnje«⁵¹⁾. Shvaćanje da je unutrašnja vrijednost konstantna proizlazi iz činjenice da je određena troškovima proizvodnje (u zemlji i radu), da je to prošla činjenica, koja se ne može mijenjati, dok je cijena odnos razmjene koji je podložan tekućim raspoloženjima, a posebno »nemogućnosti da se uspostavi pravilna proporcija između proizvodnje roba i hrane i njihove potrošnje u jednoj državi«⁵²⁾. Zato se cijene neprestano iz dana u dan kolebaju. Međutim, cijene u normalnim uvjetima stalno teže prema unutrašnjoj vrijednosti stvari. »U dobro uređenim društvima tržišne cijene hrane i roba čija je potrošnja konstantna i jednolika ne odstupaju mnogo od unutrašnje vrijednosti«⁵³⁾. Konkurencija između proizvođača preko kolebanja cijena dovodi do normalne cijene koja je općenito poznata i prihvatljiva. Osim u slučaju suviše nerodne ili suviše rodne godine, kaže Cantillon, gradska uprava može uvijek utvrditi tržišne cijene mnogih stvari, a da se nitko na njih ne tuži⁵⁴⁾. Naglašavajući tako pra-

⁴⁷⁾ *Essai*, str. 64.

⁴⁸⁾ Ovaj opis neodoljivo podsjeća na Langeov model decentralizirane planske privrede.

⁴⁹⁾ *Essai*, str. 28.

⁵⁰⁾ *Essai*, str. 64.

⁵¹⁾ *Essai*, str. 28. i str. 118.

⁵²⁾ *Essai*, str. 30.

⁵³⁾ *Essai*, str. 30. i str. 118.

⁵⁴⁾ *Ibid.*

vilnost formiranja cijena on nije u načelu protiv da se takve cijene i pravno fiksiraju, ali bi slobodno djelovanje tržišta dovelo do istog rezultata, ako one ne bi bile tako fiksirane. Unutrašnja vrijednost je gravitaciona točka za cijene, te očevidno ona ima primarno teorijsko značenje.

Čim je određena unutrašnja vrijednost robe? Količinom zemlje i rada koja ulazi u njihovu proizvodnju, odgovara Cantillon⁵⁵). Premda mu je jasno da ni zemlja ni rad nisu homogeni⁵⁶), on apstrahira od tih razlika, te pokušava naći, inspirirajući se Pettyjem i kritizirajući ga ujedno, ekvivalenat između zemlje i rada, tako da se vrijednost stvari može izražavati bilo zemljom, bilo radom, bilo nekom kombinacijom između njih. Ovo mjesto ostalo je u Cantillona najnejasnije, premda se ne može tvrditi da bi to bila čista besmislica.

Vrijednost rada Cantillon određuje troškovima njegove reprodukcije, tj. količinom zemaljskih proizvoda koju radnik troši. Za tu količinu proizvoda potrebna je i određena površina zemlje na kojoj se ti proizvodi mogu proizvesti. On stavlja znak jednakosti između rada radnika i te površine zemljišta, tako da vrijednost utrošenog rada svodi na količinu proizvoda koje je radnik potrošio, odnosno na količinu zemlje koja je bila potrebna da se oni proizvedu. Ali tako ulazi u nerješivu situaciju, budući da je rad određen vremenom a zemlja nije, pa je u načelu nemoguće te dvije stvari izjednačavati. On ni ne pokušava ući u šira razmatranja ovog problema, osim što ističe banalnu činjenicu da »oni koji rade nužno se moraju uzdržavati proizvodnom zemlje«⁵⁷).

Zanimljivo je, ipak, postaviti pitanje zašto su i Petty i Cantillon toliko insistirali na određenju vrijednosti zemljom i radom i na iznalaženju prirodnog ekvivalenta između njih? Mislimo da nije dovoljno ako se samo kaže da su oni ukazivali na važnost prirodnih resursa kao izvora svega bogatstva⁵⁸). Čini mi se, da oni polaze od činjenice da zemlja donosi rentu i da ta renta čini nužni dio cijene proizvoda. Cijena se dakle raspada na utrošeni rad i rentu. I kao što je kasnije Ricardo pokušao da vrijednost neposredno izvede iz rada i profita, tako mi se čini, iako za to ne postoje jasni dokazi, da su Petty i Cantillon to isto htjeli učiniti sa rentom, odnosno zemljom kojoj renta pripada, ne shvaćajući da se stvaranje i raspodjela viška nužno ne moraju poklapati. Ovo je samo pretpostavka, ali paralela između određivanja vrijednosti u Pettyja i Cantillona s jedne strane i Ricarda s druge strane, svakako bi bila zanimljiv predmet istraživanja^{58a}).

Poseban slučaj u teoriji vrijednosti čine nadnice ili vrijednost radne snage. I u ovim razmatranjima on polazi od svog modela velikog jedinstvenog gospodarstva sa jedinim vlasnikom. Ako vlasnik sam obrađuje zemlju on to može raditi ili tako što ima robove ili tako što unajmljuje slobodne ljude, zatim mora imati sve vrste zanimanja i

⁵⁵) *Essai* I, gl. 10. i 11; II, gl. 2.

⁵⁶) »Jedno jutro zemlje proizvodi više žita ili hrani više ovaca nego drugo, rad jednog čovjeka je skuplji od rada drugog čovjeka prema vješitini i prilikama«. *Essai*, str. 26.

⁵⁷) *Essai*, str. 30.

⁵⁸) Vidi: A. Sauvy, »Actualité de Cantillon«, u Cantillon, *Essai* (1952), str. VII.

^{58a}) Na sličnosti Cantillona i Ricarda osobito insistira Hyse. Op. cit.

mora osigurati prijenos znanja koja su potrebna za kontinuitet rada. Stoga troškovi uzdržavanja robova, njihove reprodukcije i obrazovanja padaju na vlasnika. Rad najprostijeg odraslog roba vrijedi barem onu količinu zemlje koju je vlasnik primoran upotrebljavati za hranu i nužne proizvode za njegovo uzdržavanje i još toliko za uzdržavanje djece do radne dobi, uz pretpostavku da samo polovica djece doživi tu dob. Nadglednici robova, robovi-obrtnici i sl. dobivaju nešto više, ali egzistencijalni minimum je norma prema kojoj se u pravilu ravna vrijednost robovske radne snage⁵⁹).

Ako vlasnik upotrebljava kmetove ili slobodne seljake on ih uzdržava nešto bolje nego robove, i to prema običajima mjesta. Ali i u tom slučaju rad slobodnog težaka odgovara dvostruko vrijednosti proizvoda zemlje koji su potrebni za njegovo uzdržavanje. Jednu polovicu proizvoda on koristi za uzdržavanje djece, dok se žena uzdržava sama svojim radom. Isto tako rad obrtnika ili nadzornika odgovara dvostruko količini proizvoda, koju oni sami troše⁶⁰).

Prevedeno u količinu zemlje nadnice zavise od produktivnosti zemlje; tamo gdje je zemlja plodnija i bolje obrađena potrebno je manje zemlje nego tamo gdje je zemlja neplodna ili slabije obrađena. Osim toga postoje znatne razlike u potrošnim navikama i veličini potrošnje u različitim zemljama⁶¹).

Ako posao organiziraju poduzetnici oni plaćaju radnike na sličan način kao i vlasnik zemlje. Oni često znaju koliko jedan radnik u nekom zanimanju može uraditi u jednom danu, pa ga često plaćaju dijelom posla koji on napravi. Sami zemljišni zakupnici i majstori-obrtnici, budući da su poduzetnici i rade na vlastiti rizik, mogu zarađivati više ili manje od potrebnog uzdržavanja, ali u pravilu zarađuju nešto više, približno trostruku količinu proizvoda zemlje koja služi za njihovu vlastitu potrošnju. Veliki poduzetnici, međutim, mogu zarađivati mnogo više i vrijednost njihova rada postaje neodređena⁶²).

Pored zanimljivog zaključka da veličina vrijednosti radne snage u različitim sistemima ostaje približno ista i da se ravna prema egzistencijalnom minimumu, Cantillon uvodi niz dodatnih faktora, kao što su dužina i troškovi obrazovanja, rizik, odgovornost, opasnosti vezane uz pojedina zanimanja itd. Egzistencijalnom minimumu on daje relativno značenje, kako prema pojedinim zanimanjima tako i prema pojedinim zemljama. Teorija nadnica kombinira veći broj faktora, ali veličina nadnica postaje sve neodređenija, da bi se na kraju izgubila i granica prema profitima. Istina, u analizi profita on se ponovo vraća na uzdržavanje kao odrednicu vrijednosti rada, iz bruto profita izdvajajući uzdržavanje da bi dobio neto profit⁶³). U cjelini Cantillon je slijedio osnovnu misao da vrijednost radne snage određuju troškovi njezine reprodukcije, dok količina proizvoda zemlje, odnosno sama zemlja na kojoj se ova količina proizvodi, postaje neke vrste jedinica mjere, a ne aktivni činilac određivanja vrijednosti radne snage. Nije stoga

⁵⁹) *Essai*, str. 32—34.

⁶⁰) *Essai*, str. 34—36.

⁶¹) *Essai*, str. 36—38.

⁶²) *Essai*, str. 40.

⁶³) *Essai*, str. 206.

čudno da je sam Cantillon na kraju zamjenjuje novcem⁶⁴). Osim napomene da poduzetnici ponekad plaćaju radnike fiksnim udjelom u proizvodima ili po proizvedenom komadu, Cantillon nije obratio gotovo nikakvu pozornost na odnos veličine nadnica i produktivnosti rada.

Cantillon je tretirao zemljišnu rentu kao opći oblik viška proizvoda. Svaka zemlja donosi rentu i renta je nužni dio cijene svakog proizvoda, jer proizvodi zemlje ulaze preko uzdržavanja radnika u troškove proizvodnje, a prema tome i u vrijednost svih roba. Vjerojatno je to razlog da nije podrobnije ulazio u problem razlika u renti s obzirom na razlike u plodnosti i u lokaciji zemljišta, iako je te razlike jasno uviđao. To mu se vjerojatno činilo kao nepotrebna komplikacija u odnosu na njegov važniji cilj da zemlju uopće, preko prirodnog ekvivalenta sa radom, uvede kao glavnu odrednicu vrijednosti proizvoda. Time je propustio da u cjelosti postavi teoriju diferencijalne rente, a isto tako da utvrdi formiranje općeg nivoa rente. On se zadovoljava konstatacijom da u Evropi renta koja pripada zemljevlasniku iznosi približno jednu trećinu zemljišnog proizvoda⁶⁵).

Ipak ima nekih mjesta u razmatranju troškova transporta i lokacije koja se moraju tumačiti u smislu diferencijalne rente. Tako on kaže da postoji razlika u cijenama između glavnog grada i provincija, koja odgovara troškovima transporta dobara⁶⁶). Ali će zato cijena proizvoda iste kvalitete uvijek biti veća u selima blizu glavnog grada nego u selima koja su daleko i to upravo za razliku u troškovima i riziku prijevoza, a isto tako će sela koja leže na moru ili na rijekama koje ga povezuju s glavnim gradom postići bolju cijenu za svoje proizvode, jer su troškovi vođenog prometa niži⁶⁷). Bilo bi ispravnije reći da će svi postići istu cijenu, ali da će troškovi biti različiti (kako on kasnije i govori), ali je ideja dovoljno jasna da u njoj vidimo začetak teorije diferencijalne lokacione rente, pogotovo što se ideja može posve jednostavno generalizirati od glavnog grada na sve centre potrošnje.

Više cijene u glavnom gradu zbog transportnih troškova i zbog većeg obilja novca dovode do takve prostorne strukture proizvodnje koja nastoji minimizirati lokacionu rentu. »Najbolji raspored zemljišta koji se može napraviti je taj, da se polja u susjedstvu glavnog grada upotrebljavaju za one vrste prehrambenih proizvoda koje se ne mogu dovesti iz udaljenih provincija bez mnogo troškova ili gubitaka. To je zapravo ono što se uvijek radi. Budući da tržišna cijena u glavnom gradu služi kao pravilo za farmere u upotrebi njihove zemlje za jednu ili drugu svrhu, oni najbližu zemlju upotrebljavaju, ako ona za to odgovara, za vrtove, pašnjake itd. Ali u udaljenim provincijama treba podići, ako je to moguće, manufakture sukna, platna, čipki itd., a u oklici rudnika ugljena ili šuma koje su zbog udaljenosti nekorisne, manufakture oruđa od željeza, kositra, bakra itd.«⁶⁸).

Na taj način u glavni grad se mogu slati gotove robe uz manji trošak transporta, nego da se šalju sirovine i hrana za ljude koji će ih

⁶⁴) *Essai*, str. 40.

⁶⁵) *Essai*, I, gl. 12; II, gl. 3.

⁶⁶) *Essai*, str. 150.

⁶⁷) *Essai*, str. 152.

⁶⁸) *Essai*, str. 152—154.

obrađivati u samom glavnom gradu. »Tako će i udaljene zemlje donositi veću rentu vlasnicima, i nejednakost u opticaju u provincijama i u glavnom gradu će se bolje uskladiti i biti manja«⁶⁹). Ovdje vidimo jasno izloženu teoriju lokacionih krugova von Thüna, sa potpunim razumijevanjem ekonomskog mehanizma koji dovodi do takvog rasporeda. Makar donekle i implicitna, teorija diferencijalne rente očividno je temelj ove lokacione teorije.

V. Cantillon je velik dio svoga *Eseja* posvetio monetarnim problemima, što je i normalno jer je njegov predmet trgovina, odnosno tržišna privreda. Gotovo dvije trećine *Eseja* bavi se monetarnim problemima⁷⁰).

Poduzetnici su glavni akteri novčanog opticaja, jer oni plaćaju zakupninu vlasnicima zemlje kao i nadnice radnicima. U svakodnevnim poslovima novac prolazi kroz njihove ruke, a i povećanje ili smanjenje novca u zemlji zavisi od njihovih poslova⁷¹).

Vrijednost novca Cantillon tretira kao i vrijednost svake druge robe i određuje je količinom zemlje i rada koja je potrebna za njihovu proizvodnju. Ulogu novca vrši zlato i srebro, ali samo zato jer po svojim fizičkim svojstvima najbolje odgovaraju ulozi novčane robe. Inače u povijesti su razne druge stvari vršile ulogu novca. Zlato i srebro, kao i sve druge robe, imaju i tržišnu cijenu, koja je nekad ispod, a nekad iznad njihove unutrašnje vrijednosti, što zavisi od njihove ponude i potražnje⁷²). Tržišne cijene zlata i srebra određuju njihovu kupovnu moć, kao i omjer međusobne zamjene. Zakonski utvrđeni omjer uvijek treba prilagođavati omjeru njihovih tržišnih cijena⁷³).

Novac (zlato i srebro)⁷⁴) su mjera vrijednosti, a njihova određena količina obračunska jedinica. Ali i ta kao i druge funkcije novca (kredit, rezerva vrijednosti)⁷⁵) razvile su se iz njegove primarne funkcije kao prometnog sredstva. Izbor zlata i srebra da bude novac proizlaze iz njihovih prednosti kao prometnog sredstva, i oni su mogli postati novac zato što su i sami roba i što imaju vrijednost. On ironično polemizira sa Lockeom koji je tvrdio da zlato i srebro imaju samo imaginarnu vrijednost koju određuje sporazum ljudi. Ali, kaže Cantillon, to je onaj isti sporazum koji daje vrijednost svakoj drugoj stvari. Bez mnogih stvari ljudi bi mogli živjeti, ali to ne znači da imaju imaginarnu vrijednost. »Zlato i srebro, kaže on, mogu se samo dobiti troškovima koji su proporcionalni njihovoj vrijednosti koja im se približno daje, i bilo što da ljudi proizvode svojim radom, taj rad mora da im osigura uzdržavanje. To je veliko načelo... da svi ljudi treba da žive«⁷⁶).

⁶⁹) *Essai*, str. 154. Koliko je Cantillon dobro poznao ekonomski život svjedoči i njegova konstatacija da nije dovoljno poznavati opća načela. »U podizanju manufakture treba ispitati sve okolnosti.« On ne smatra da on treba ulaziti u takva razmatranja ali ipak ističe jeunu: »Da bi se podigle manufakture treba ne samo mnogo poticaja i kapitala, nego treba osigurati redovitu i konstantnu potrošnju«. Ibid.

⁷⁰) Tako glava 17, prvog dijela, cijeli drugi dio i glavnina trećeg dijela.

⁷¹) Vidi: *Essai* II, gl. 4. i 6.

⁷²) *Essai*, I, gl. 17.

⁷³) *Essai*, III, gl. 4. »Pod njihovim istinskim omjerom želim reći onaj omjer koji je utvrđen njihovom tržišnom cijenom. Ta je cijena uvijek kamen mudrosti u tim stvarima.« Str. 286.

⁷⁴) Srebro, po mišljenju Cantillona, ima stabilniju unutrašnju vrijednost, pa je i pogodnije da bude novac.

⁷⁵) *Essai*, II, gl. 4.

⁷⁶) *Essai*, str. 112.

Znači, ne radi se o sporazumu o nekoj imaginarnoj vrijednosti zlata i srebra nego o temeljnom društvenom sporazumu o jednakom pravu na život, koji u krajnjoj liniji stoji iza vrijednosti svake stvari. Ako se količina metala u novčanoj jedinici mijenja, kupovna moć će se također mijenjati bez obzira na nominalnu vrijednost jedinice.

Cantillon je pravio razliku između metalnog novca i banknota, kao i između banknota koje predstavljaju potvrdu za depozit novca od banknota i čekova koji nisu pokriveni novčanim pologom. Posebno je isticao važnost mjenica i dao objašnjenje njihove prirode i mehanizma⁷⁷⁾. Ali kredit i papiri ne mogu nadomjestiti pravi novac. Papiri mogu služiti prilikom velikih plaćanja i za kratko vrijeme. U takvom slučaju krediti banaka mogu biti od velike koristi. Ali, zaključuje Cantillon, »samo je novac pravi živac opticaja«⁷⁸⁾.

Cantillon opisuje nastanak i razvitak kredita, uočava njegove velike mogućnosti u ubrzanju i sigurnosti plaćanja, te ulogu i funkcije banaka i ističe prednosti postojanja nacionalne banke. Centralna nacionalna banka imala bi, po njemu, mnogo veću prednost u maloj državi nego u velikoj⁷⁹⁾.

Izvori povećanja novca u zemlji su rudnici zlata i srebra, te pozitivna bilanca vanjske trgovine. Odbacujući Lockeovu kvantitativnu teoriju novca, Cantillon ipak uviđa da obilje novca u zemlji podiže cijene proizvoda. Ali bitna je stvar na koji način i u kojem razmjeru povećanje novca podiže cijene, kaže Cantillon⁸⁰⁾. On kaže da nije svejedno kroz čije ruke dolazi novac u zemlju, preko poduzetnika ili preko vlasnika zemlje. Efekat na privrednu aktivnost će biti drugačiji. Uvođenje nove količine novca ima multiplikacioni efekat, jer povećava potrošnju, a preko nje proizvodnju i dohotke. Njegov je zaključak da nova količina novca u zemlji povećava potrošnju, a ova postepeno dovodi do porasta cijena. Ali povećanje količine novca neće dovesti do proporcionalnog povećanja cijena, nego je to povećanje cijena u pravilu manje⁸¹⁾.

Količina novca potrebna da se novčani opticaj nesmetano odvija zavisi od navika potrošnje i plaćanja, od upotrebe pomoćnih sredstava, i sl. Brzina opticaja novca obrnuto je proporcionalna količini potrebnog novca, jer što je ona veća treba manje novca. Potrebna količina novca se smanjuje ako postoji veliko povjerenje u banke i razvijen kredit. Međutim neki faktori djeluju u suprotnom pravcu kao što su neredovito ulaganje novca, sklonost likvidnosti, zgrtanje novca, terminska plaćanja i sl.⁸²⁾

Važan elemenat monetarne teorije je i teorija kamate. U tom pogledu on se oštro odvajava od srednjovjekovnih shvaćanja, smatrajući sve zakone i propise o kamati beskorisnim i odbacujući ranija opravdanja kamate (*damnum emergens, lucrum cessans*), i kamate neposredno iz-

⁷⁷⁾ *Essai*, str. 140—146; III, gl. 2. i 3.

⁷⁸⁾ *Essai*, str. 144—146, i str. 318.

⁷⁹⁾ *Essai*, III, gl. 6. i 7.

⁸⁰⁾ *Essai*, str. 160.

⁸¹⁾ *Essai*, str. 162, i 176.

⁸²⁾ *Essai*, II, gl. 3 i 4.

vodi iz profita. Ako nije propisana visina profita koji se nekim novcem može postići, zašto bi se propisivala naknada za upotrebu tog novca⁸³⁾, pita se on.

Istina, ima više osnova za davanje kamate, a sve proizlaze iz potreba zajmoprimca i bojazni i škrtosti zajmodavca. Stalna upotreba kamate u modernim društvima temelji se na mogućnosti ostvarenja profita pomoću pozajmljenog novca i veže se uz poduzetnika. Ako u jednoj zemlji ne bi bilo poduzetnika, koji bi s pozajmljenim novcem mogli izvući veći profit nego što je kamata, upotreba kamate ne bi bila tako česta.

Visinu kamate određuje ponuda i potražnja. Obično tamo gdje je novac obiljniji i kamatna stopa je niža. Ali to nije uvijek tako. Visinu kamatne stope određuje i potražnja za novcem, a ova je opet određena visinom očekivanih profita. Obilje novca može imati različit efekat na kamatnu stopu zavisno od toga da li to obilje dolazi preko zajmodavca, u kojem slučaju kamatna stopa pada, ili preko osoba koje novac troše, u kojem slučaju kamatna stopa raste, jer veća potrošnja potiče ekonomsku aktivnost i poduzetništvo, a time i sklonost zaduživanju. Na taj način rasipno potrošačko ponašanje podiže kamatnu stopu, a isto tako i rat sa svojim velikim troškovima, nesigurnošću i življim poduzetništvom. Pozitivna platna bilanca, i priliv novca po toj osnovi, obara kamatnu stopu, jer se taj priliv ostvaruje preko poduzetnika.

Kamatnu stopu Cantillon ne shvaća kao jedinstvenu proporciju nego kao skalu proporcija za različite vrste poslova. Ako bi vladar ili državna uprava htjeli zakonski regulirati kamatnu stopu, to bi morali činiti prema tržišnoj kamatnoj stopi koja vrijedi za najjače poslovne partnere. Ako bi zakon određivao kamatnu stopu ispod njezine tržišne visine on bi bio nekoristan, jer bi tjerao stranke da izbjegavaju zakon, što bi povećalo nesigurnost a time dovelo do više kamatne stope nego što bi inače bila. Kao što nije zabranjeno ugovarati visoku zakupninu i ostvarivati visoke profite, nema razloga da se ne dozvoli ugovaranje kamata po stopi na koju obje strane pristaju.

Cantillonovo odlučno odbacivanje moralnih obzira u određivanju kamatne stope posve je moderno i prilagođeno potrebama kapitalističke klase. Predkapitalistički oblici kamate ga ne zanimaju. Analizu kamate je proširio uvodeći nove faktore u njezino određivanje kao što su količina novca u opticaju, raspodjela dohotka i način njegova trošenja, očekivanje.

VI. Raspodjela dohotka u društvu osnovna je determinanta novčanog opticaja. Sav proizvod zemlje izravno ili posredno dolazi iz ruku poljoprivrednih poduzetnika, farmera. Kao zakupnici zemlje oni moraju plaćati rentu zemljovlasniku, a zemlju obrađuju u pravilu najamnom radnom snagom. Ukupni zemljišni proizvod oni zato dijele na tri »rente«: 1. glavna i prava renta koju moraju plaćati vlasnicima; 2. renta za vlastito uzdržavanje i za uzdržavanje ljudi i konja s kojima zemlju obrađuju, i 3. renta koja im ostaje kao profit. U Engleskoj, kaže on, renta koja se plaća vlasnicima zemlje iznosi u pravilu jednu trećinu proizvoda zemlje, a u drugim zemljama to može biti različito⁸⁴⁾.

⁸³⁾ *Essai*, II, gl. 9. i 10.

⁸⁴⁾ *Essai*, II, gl. 3.

Kako vidimo Cantillon ovdje pretpostavlja strukturu društva i podjelu na tri osnovne klase: zemljovlasnike, kapitaliste i plaćene radnike, kojima odgovaraju i posebni oblici dohotka. Premda sve ove oblike naziva rentama, samo je dio koji odlazi zemljovlasnicima prava renta. U »drugoj renti« nalaze se dohoci plaćenih radnika, ali i određeni dio dohotka koji odlazi poduzetnicima na račun njihova uzdržavanja, kao i neki materijalni troškovi (uzdržavanje konja). U trećoj renti nalazi se samo čisti profit poduzetnika.

Cantillon, dakle, razlikuje brutto i netto profit poduzetnika. Od brutto profita odbija troškove njegova uzdržavanja i dobija netto profit (*le profit clair*). Kod velikih poduzetnika ovo je razlikovanje lakše provedivo, dok kod sitnih poduzetnika kolebanja njihove potrošnje mogu tu podjelu znatno prikrivati. Ali je načelo dovoljno jasno: »Uvijek treba odbiti hranu i uzdržavanje poduzetnika prije nego utvrdimo njihov profit«⁸⁵). Što se tiče utvrđivanja dohotka radnika ono se provodi po načelu vrijednosti radne snage i iznosi dvostruko od onog što je nužno za njihovo osobno uzdržavanje. Priznaju se i neki drugi elementi, obrazovanje, opasnost i sl., o čemu je ranije bilo govora.

Podjela poljoprivrednog proizvoda čini osnovne izvore dohotka i »primarni pokretač novčanog opticaja u državi«⁸⁶). Cantillon pretpostavlja da polovica stanovništva države živi u gradu i prema tome barem polovica proizvoda zemlje mora se trošiti u gradu. Tako grad ukupno mora kupiti polovicu proizvoda zemlje i potrebno je da on potrebnim novcem i raspolaže. Ali potrebno je da se nešto novca zadržava na selu da i tamo omogućiti promet roba⁸⁷).

Tako Cantillon određuje dio zemljišnog proizvoda koji se mora prodati za novac, a stvarna količina novca potrebna da se čitav taj promet odvija zavisi od brzine opticaja novca. Njegova vlastita izračunavanja, koja se nastavljaju na Pettyjeva, dovela su ga do zaključka da bi sav novac u opticaju morao iznositi jednu trećinu rente koja se plaća zemljovlasnicima, a kako ta renta u pravilu iznosi jednu trećinu zemljišnog proizvoda, ukupan potreban novac iznosi jednu devetinu zemljišnog proizvoda⁸⁸). Trgovina s inozemstvom ne mijenja ovu količinu potrebnog novca, jer ako je vanjskotrgovinska bilanca uravnotežena, promet sa inozemstvom može se izvršiti međusobnim kompenzacijama, bez intervencije dodatne količine novca⁸⁹).

Razmatranja o količini novca i brzini novčanog opticaja, prema imaju važno mjesto u Cantillonu, sadrže važniji teorijski problem prometa proizvoda između društvenih klasa. Tako Cantillon često nedovoljno naglašava ovu razliku, neprimjetno skačući s jednog problema na drugi, ipak problem veličine prometa i njegovi glavni pravci jasno se razabiru.

I u analizi prometa proizvoda Cantillon se vraća svom modelu zatvorene privrede. Tako pretpostavlja da u jednoj maloj državi ukupni poljoprivredni proizvod iznosi 15 tisuća unci srebra. Farmeri (zem-

⁸⁵) *Essai*, str. 206.

⁸⁶) *Essai*, str. 122.

⁸⁷) *Essai*, str. 126.

⁸⁸) *Essai*, II, gl. 3.

⁸⁹) *Essai*, str. 132.

ljišni zakupnici) raspolažu cijelim poljoprivrednim proizvodom. Ali oni moraju kao rentu platiti u novcu trećinu zemljišnog proizvoda. Zato oni prodaju gradskim trgovcima i gradskom stanovništvu upoće tu jednu trećinu i novac daju zemljovlasnicima. Zemljovlasnici kupuju tim novcem poljoprivredne proizvode i manufakturne proizvode od gradskih trgovaca. Jedan dio preostalih poljoprivrednih proizvoda kupuje gradsko stanovništvo. Tako se realizira jedna trećina poljoprivrednih proizvoda, ali i jedan dio manufakturnih proizvoda. Međutim, farmeri sami imaju potrebu za gradskim proizvodima, te gradu prodaju još jednu šestinu proizvoda poljoprivrede u zamjenu za njegove proizvode. Tako grad (u kojem žive i zemljovlasnici) dobiva polovicu zemljišnog proizvoda što odgovara proporciji gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu⁹⁰). Druga polovica zemljišnog proizvoda ostaje na selu, jedna trećina od nje se razmjenjuje na selu, a dvije trećine se troši kao prirodna potrošnja farmera, njegovih radnika i radne stoke. Cjelokupni zemljišni proizvod se tako realizira i dopijeva svojim krajnjim korisnicima, a isto se događa i sa gradskim proizvodom⁹¹).

Važnost ovog opisa nemoguće je previdjeti. Prvi put u povijesti ekonomske znanosti imamo jasno i konkretno opisan kružni tok ekonomskih dobara, onako kako je determiniran socijalnom strukturom društva. Stavljajući u središte tog kružnog toka poduzetnika u poljoprivredi i gradskog trgovca i manufakturnista, očevidno se radi o opisu kapitalističkog društva⁹²). Svaka stavka prihoda jedne društvene skupine ujedno je stavka troškova neke druge, a kružno kretanje ne mijenja početne pozicije ni jedne društvene skupine.

Cantillon nije smatrao da je za kružni tok pitanje novca nevažno, nego je, upravo polazeći od kružnog toka, mogao da adekvatno analizira problem novčanog opticaja i da pokaže da količina novca i brzina opticaja zavise od raspodjele dohodaka i načina njihova trošenja, ali da i sami po sebi predstavljaju važan faktor za nesmetano odvijanje kružnog toka⁹³).

Cantillon svoj opis kružnog toka nije dao u obliku sheme, kako je kasnije postupio Quesnay, ali se i Cantillonov opis može jednostavno prevesti u shemu sličnu Quesnayovoj tablici. Metoda formalne tablice, koju je uveo Quesnay, svakako ima određene analitičke prednosti, ali što se tiče same temeljne vizije kružnog toka ona je u biti jednaka u Quesnaya i Cantillonu, samo što prvenstvo svakako pripada Cantillonu.

VII. Prostor nam ne dozvoljava da damo iscrpan prikaz Cantillonovih teorijskih dostignuća u monetarnoj teoriji, teoriji vanjske tr-

⁹⁰) Pretpostavka da u državi polovica stanovništva čini gradsko stanovništvo odgovara stupnju razvika koji nijedna zemlja (osim možda Nizozemske) u Cantillonovo vrijeme nije bila dostigla.

⁹¹) Cantillon ne kaže da li se i jedan dio gradskog proizvoda promeće između samih gradskih proizvođača.

⁹²) Pažljiva analiza može pokazati da je Cantillon bio manje pod utjecajem feudalnih agrarnih odnosa, nego što se to na prvi pogled čini, u svakom slučaju ne više od Quesnaya.

⁹³) Apstrahiranje od novca je značajka klasične škole, koja je imala neko metodološko opravdanje, ali je sigurno da u »novčanog privredni« novac mora imati i neku važniju ulogu od formalne, koja bi se mogla zanemariti.

govine, teoriji stanovništva⁹⁴) i drugim oblastima, koja su zasigurno imala velik utjecaj na kasniji razvoj u tim teorijskim oblastima. Spominjemo samo njegov liberalistički stav u vanjskoj trgovini⁹⁵) i opis automatskog mehanizma koji raspodjeljuje novčane metale između zemalja (koji se obično pripisuje Humeu).

Cantillon je dao i značajan doprinos ekonomskoj sociologiji. Ne možemo ovdje ulaziti u pojedinosti, nego ćemo samo spomenuti neke najvažnije njegove ideje iz te oblasti. On odbacuje božansko podrijetlo vlasništva⁹⁶), ali tvrdi da vlasništvo zemlje uvijek mora pripadati malom broju vlasnika⁹⁷). Vlasništvo zemlje proizlazi iz potrebe njegove stalne upotrebe, ali je ono i oblik političke organizacije društva⁹⁸). Agrarna proizvodnja determinira veličinu i lokaciju naselja. Ona također uvjetuje podjelu rada⁹⁹). Gradovi su se razvili na funkciji razmjene, veličina stanovništva u gradovima određuje razmjere tržišta, posebna politička funkcija glavnog grada često određuje sudbinu mnogih velikih gradova¹⁰⁰).

Iako je Cantillon naglasio važnost poduzetnika za odvijanje ekonomskog života, ipak nije mogao previdjeti dominantni ekonomski, socijalni i politički položaj zemljišne aristokracije u svoje vrijeme. Zemljišna aristokracija, preko monopola nad zemljom, bitnim proizvodnim faktorom, osiguravala je sebi najveći dio viška proizvoda društva u obliku rente. Trošenje tog dijela dohotka imalo je dominantnu ulogu u formiranju potrošnje, a preko nje strukture proizvodnje i razvoja društva. Niži društveni slojevi nastoje oponašati potrošačko ponašanje zemljišne aristokracije¹⁰¹). Bogati trgovci nastoje kupovinom zemlje sami prijeći u zemljišnu aristokraciju¹⁰²).

Veliki zemljišni posjedi imaju i negativne strane. Kada bi zemlja bila ravnomjerno razdijeljena među pripadnike društva ne bi bilo velikih gradova, ali bi stanovništvo bilo brojnije i država bi bila bogatija. Ali dok feudali imaju korisnu funkciju u ratu i u održavanju porotka, velik broj svećenika samo je štetan. Protestantizam je povećao ekonomsku moć država koje su ga prihvatile¹⁰³). Svi ovi stavovi tipični su za buržoaska shvaćanja. Njemu je jasno da ugled i društveni položaj zemljovlasnika u krajnjoj liniji zavisi od bogatstva i rente. Cijena zemlje je kapitalizirana zemljišna renta po važećoj kamatnoj stopi¹⁰⁴), a mjenica solidnog trgovca jednako je dobro jamstvo kao i hipoteka na zemlju¹⁰⁵).

⁹⁴) Teoriju stanovništva dotakli smo samo u mjeri u kojoj ulazi u teoriju vrijednosti. Inače, Cantillon se smatra jednim od velikih teorijskih demografa, koji je stanovništvo tretirao unutar svoje opće koncepcije ekonomskog života. Vidi: J. J. Spengler, *French Predecessors of Malthus*, Duke Univ. Press, North Carolina, 1942; isti autor, »Cantillon, l'économiste et le démographe«, u francuskom izdanju *Essai* (1952).

⁹⁵) Valja spomenuti da je Cantillon, pored ukazivanja na obostrane koristi od vanjske trgovine, dao i teoriju neekvivalentne razmjene, po kojoj ona zemlja u kojoj vlada veće obilje novca uvijek razmjenjuje manji proizvod za veći. Vidi: *Essai*, III, gl. 1.

⁹⁶) Vidi: *Essai*, str. 30. »Najstarija prava temelje se na nasilju i osvajanjima«.

⁹⁷) *Essai*, str. 21. i 30.

⁹⁸) *Essai*, str. 4.

⁹⁹) *Essai*, str. 8.

¹⁰⁰) *Essai*, str. 14—18.

¹⁰¹) *Essai* I, gl. 12, i str. 92.

¹⁰²) *Essai*, str. 56.

¹⁰³) *Essai*, str. 92—94.

¹⁰⁴) *Essai*, str. 222. U tom se on razlikuje od Pettyja, koji je kamatu izvodio iz rente.

Napredak je očevidan.

¹⁰⁵) *Essai*, str. 210.

Posebno su zanimljiva Cantillonova razmatranja o prolaznosti bogatstva i moći država. Ona njegovoj viziji ekonomskog razvoja daje pesimističku notu i stavlja ga na čelo dugog reda ekonomskih mislilaca koji su ideju granica napretka i viziju procesa propadanja čvrsto inkorporirali u svoju ekonomsku koncepciju (Ricardo, Sismondi, Keynes, Schumpeter i drugi). Urok propadanju Cantillon vidi u bogatstvu samom, u obilju novca koje država postiže svojom prednošću u proizvodnji i vanjskoj trgovini. Veliki priliv novca putem vanjske trgovine dovodi do općeg povećanja cijena u dotičnoj državi, do podizanja nivoa nadnica i potrošnje. Bogati pojedinci se bacaju u raskoš, kupuju najskuplje stvari i rijetkosti iz inozemstva. Novac iz države polako otiče, a skupoća njezinih proizvoda sve više daje izgleda drugim državam za uspješnu konkurenciju. Pa iako država može dosta dugo zadržati prednost u vanjskoj trgovini, posebno s kvalitetom proizvoda, ipak ona postupno siromaši i gubi ekonomsku i političku moć. »Preveliko obilje novca, koje predstavlja, dotle dok traje, moć država, baca ih neprimjetno ali neizbježno u bijedu«. Put od najvećeg bogatstva prema siromaštvu za Cantillona je »normalni tok stvari¹⁰⁶«. Klica propadanja je to opasnija jer se ne primjećuje, ostavlja vladara i pojedince u osjećaju moći i sjaja, što samo ubrzava proces stvarnog propadanja. Ne treba mnogo vremena da se jedna država obogati, ali, kaže Cantillon, još manje je potrebno da iz najvećeg bogatstva padne u bijedu¹⁰⁷). Povijesni su mu primjeri Španjolska i Portugal,¹⁰⁸) zatim Venecija, hanzeatski gradovi, Flandrija i Brabant, Nizozemska, a donekle i Francuska¹⁰⁹).

Obilje novca daje državi mnoge prednosti, ali se te prednosti teško održavaju. Treba spriječiti da domaći proizvodi ne postanu suviše skupi i da se raskoš u zemlji ne proširi, a vladar i zakonodavci u takvim uvjetima bi morali nastojati da kontroliraju novčani opticaj preko količine novca i brzine opticaja¹¹⁰). U bogatom društvu monetarna i fiskalna politika dobivaju u Cantillona veliku važnost, što je, gledajući u povijesnoj perspektivi, svojevrsna anticipacija Keynesa.

VIII. Mjesto Richarda Cantillona u povijesti ekonomske znanosti ni danas nije posve određeno i priznato. Kao što je James Bonar točno primjetio, Cantillon nije zaboravljen, ali ni dobro zapamćen¹¹¹). Pogotovo nije zapamćen prema stvarnim dostignućima. Njegov je utjecaj na formiranje ekonomske znanosti svakako bio veći nego što se obično misli. Istina, razvoj ekonomske misli je po prirodi kolektivan, kumulativan, prelazan, selektivan i teško je utvrditi podrijetlo i razvojni put pojedine ideje. Međutim, čitajući Cantillona, čovjek se susreće sa toliko ideja, povezanih s imenima mnogih kasnijih pisaca, da je njegovo prvenstvo nedvojbeno, iako bi bilo teško tvrditi da su ih doista od njega i uzeli. Ipak njegovo je djelo bilo dostupno na važnim

¹⁰⁶) *Essai*, str. 184.

¹⁰⁷) *Essai*, str. 186.

¹⁰⁸) *Essai*, str. 166.

¹⁰⁹) *Essai*, str. 186.

¹¹⁰) *Essai*, str. 182—184.

¹¹¹) J. Bonar, *Theories of Population from Raleigh to Arthur Young*, Frank Cass and Co, London 1931, str. 17.

evropskim jezicima, pa se može opravdano tvrditi da je moglo biti, a doista i bilo poznato mnogim kasnijim ekonomskim piscima. Zaborav koji je na njega pao može se, međutim, pripisati ne toliko namjernoj zaboravljivosti ljudi, nego činjenici da Cantillon nije predlagao nikakvu društvenu reformu, da nije zastupao nijednu određenu politiku, nego da je uporno i sistematski objašnjavao činjenice kakve one jesu ili kako ih je on vidio. Analizu ekonomskog fenomena kao takvog smatrao je svojom primarnom zadaćom. Poslije njega došli su borci koji su selektivno uzeli analitička oruđa i rezultate analize kao instrumente političke borbe i uspjeh svojih doktrina vezali uz sudbinu političkih programa iza kojih su stajali. Sjaj jednog Adama Smitha ili Davida Ricarda kao političkog borca i reformatora morao je ostaviti u sjeni sistematičnog analitičara kao što je bio Cantillon. Ali na dugi rok, kada se političke borbe prošlosti zaborave, a pogotovo kad se problemi svijeta promijene, skromni analitički rad pokazuje svoju vitalnost, iznova otkrivajući širinu svoje primjene.

Mnogi dobri poznavaoци Cantillona ne samo da mu daju istaknuto mjesto u razvoju ekonomske teorije, nego u njegovu djelu vide početak političke ekonomije kao znanosti (W. S. Jevons, J. Bonar, J. J. Spengler, A. Fanfani, A. Sauvy, L. Robbins i drugi). Ako političkoj ekonomiji uopće ima smisla tražiti očinstvo, onda Cantillon sigurno ima jednako pravo kao i Petty, Quesnay ili Smith. Ali njegov superiorni metodološki pristup, konsekvantno odvajanje ekonomskog od ostalih društvenih fenomena, jasno, logično i sistematsko izlaganje, čvrst i logičan spoj teorije i empirizma, daju Cantillonu sigurnu prednost za nešto uže područje sistematske ekonomske analize.

(Rad primljen februara 1977)

RICHARD CANTILLON: THE BEGINNING OF SYSTEMATIC
ECONOMIC ANALYSIS

by

Zvonimir BALETIC

Summary

In this essay, the author elucidates the extraordinary personality and scientific achievement of Richard Cantillon, one of the greatest economists of all times and a predecessor of Quesnay and Smith, whose great work »Essai sur la nature du commerce en général« (written about 1730 and published in 1755) played a very important role in the formation of political economy as a separate science. This work later

undeservedly fell into oblivion, but in recent times it is again taking its rightful place of honour in the history of economic thought.

The author analyzes Cantillon's contribution to economic theory in different fields (the theory of production, the theory of value, the monetary theory, the theory of distribution, and economic sociology). Some important fields — due to lack of space — are omitted (the location theory, the theory of foreign trade, the population theory). As Cantillon's greatest achievement, the author considers his vision of economic life as an ordered whole and his modern analytical procedure. In fact, Cantillon was the first economic writer to give a systematic exposition of the totality of economic knowledge on high theoretical level, independently of policy and morals. He gave modern methodological bases to economic inquiry, and the author considers him to be the founder of systematic economic analysis.